

Хрикіна Н.О.

УДК 808.3 – 316.4

НАУКОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ У ТВОРАХ І.В. ВИШЕНЬСЬКОГО
ТА Г.С. СКОВОРОДИ

Постановка проблеми полягає в тому, що сучасний стан української наукової термінології характеризується зростанням тяжіння до міжнародних стандартів і водночас посиленням інтересу до власних національних надбань, причому і в першому, і в другому випадках іноді надмірним і недостатньо обґрунтованим. Процес творення і відбору термінів триває. Упорядкування української наукової термінології будь-якої галузі – це надзвичайно кропітка і відповідальна робота. Вона повинна проводитись лише у співдружності лінгвістів-термінологів та спеціалістів практиків конкретної галузі і враховувати особливості національного термінотворення, зміст терміна та специфіку його вживання в галузі.

Актуальність теми цієї статті зумовлена відсутністю спеціальних праць, присвячених вивченню термінології Сквороди Г.С. та Вишенського І.; тим, що українська літературознавча термінологія ще не вивчалася всебічно й детально. В українській філології ще не висвітлено проблему становлення літературознавчої термінології, що пов'язана з розвитком літератури XVII ст. У зв'язку з цим недостатньо оцінено роль Сквороди Г.С. та Вишенського І. в інтелектуалізації української наукової мови XVII ст., науково-термінологічна системність їхньої роботи. У наш час науковців більше приваблює термінологічна лексика таких галузей знання як: інформатика, медицина, військова справа та ін. Замало уваги приділяється дослідженням у галузі давньої літератури, зокрема термінологічній лексиці.

Об'єктом дослідження є терміни, що вживаються в наукових працях Сквороди Г.С. та Вишенського І.

Метою роботи є визначення термінів та функціонально-семантичного статусу термінів у наукових працях Сквороди Г.С. та Вишенського І.

Поставлена мета передбачає реалізацію таких **завдань**:

1) розкрити зміст понять: термін, термінознавство, терміносистема, термінологія, вербальність і невербальність термінів;

2) виявити і систематизувати терміни у наукових працях Сквороди Г.С. та Вишенського І;

3) проаналізувати особливості функціонування термінів у наукових працях Сквороди Г.С. та Вишенського І.

У дослідженні опрацьовувалася література з галузі термінології, зокрема: підручник «Склад і структура термінологічної лексики української мови» Крижанівської А. В., монографія «Основи термінотворення» Д'якова А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б., праця «Актуальні проблеми українського термінознавства» Зарицького М.С.

Методологічною основою роботи є діалектичний підхід до мови як до цілісної та взаємопов'язаної системи, що перебуває в постійному розвитку та русі, усвідомлення взаємозв'язку мови та історії нації, мовної особистості з розвитком літературної мови, а також розуміння мови як системи взаємопов'язаних і взаємозумовлених одиниць.

Матеріалом для статті стали двісті п'ятдесят термінів, зафіксованих у наукових працях Сквороди Г.С.: «Перед дверима»,

«Вступні двері до християнської добронравності», «Філологічні виписки», «Як перекладати авторів на рідну мову», «Яких авторів потрібно читати насамперед», «Прокинувшись побачили славу його» та Вишенського І. «Викриття диявола-світодержця і звабної його ловитви цього скоропогибного віку, учинене від голяка-мандрованця, котрий вибрався з хитросплетених його тенет і простує до другого, майбутнього віку», писання, яке зветься «Видовище мислене».

Карткуванню підлягали праці, написані українською мовою.

Матеріалом аналізу є картотека укладена переважно шляхом суцільної вибірки з вищеназваних джерел.

Звернемо увагу спочатку до науково-лінгвістичної основи дослідження термінознавства. Вищою формою організації наукових знань є **теорія** (грец. – досліджую). Вихідною базою теорії є наукові поняття, що знаходять своє вираження в словах чи словосполученнях. Такі мовні знаки, що виражають наукові поняття, називаються **термінами**.

З часу здобуття незалежності в Україні спостерігається термінологічний «вибух». Протягом останніх років з урахуванням сучасних вимог створено словники з інформатики (укладачі Іваницький Р., Кияк Т.), програмування, обчислювальної техніки (Бартків А., Гринчишин О., Гринчишин Я.), військової справи (Бурячок А. та ін.), медицини (Петрух Л. та ін.), правничої термінології (Воробйова С. та ін.). Вийшли серйозні наукові дослідження, авторами яких є Панько Т., Симоненко Л., Крижанівська А., Кочан І., Годована М., Кияк Т., Д'яків А., Нікітіна Ф. та ін. Свідченням посиленої уваги до проблеми термінології є кілька міжнародних конференцій у Львові, загальноукраїнські конференції в Інституті української мови АН України, при Києво-Могилянській академії, відображення термінологічної тематики в матеріалах міжнародних конгресів українців, численні публікації в наукових збірниках, засобах масової інформації [Регушевський 2006: 130 - 131].

Автор книги «Актуальні проблеми українського термінознавства» Зарицький М.С., вважає, що для активізації матеріального і духовного розвитку незалежної України важливо вдосконалення наукової мови, що є одним із суттєвих чинників інтелектуального потенціалу суспільства. А оскільки наукова мова спирається на термінологію, то зрозуміло, що вдосконаленню термінології потрібно приділити

першочергову увагу. Цим покликана займатися окрема наукова дисципліна – *термінознавство*, що досліджує будову і функціонування термінів у системі літературної мови [Симоненко Л.О. 2001: 277].

Термін (лат. terminus – межа, кордон) – мовний знак, що позначає поняття певної галузі знання – науки, техніки, мистецтва, політики.

Термін є *ідеалізованою знаковою моделлю* певного об'єкта дійсності.

«Термінологія у своєму виникненні і поступовому збагаченні нерозривно пов'язана з процесом стильової диференціації літературної мови, зокрема з розвитком у ній таких структурно-функціональних стилів, як науковий, публіцистичний, науково-технічний, професійно-виробничий, офіційно-діловий» - Жовтобрюх М.А. [Крижанівська А.В. 1984: 5].

Під *терміносистемою* розуміють таку сукупність термінів, яка піддана науковому опрацюванню, упорядкуванню шляхом уніфікації, стандартизації. Терміносистема – уніфікована система термінів, включена у стандартизоване опрацювання [Зарицький М.С. 2004: 43 - 44].

Винокур Г.О. тлумачить терміни як «слова в особливій функції». Цією функцією на думку автора, є функція номінації.

Одні дослідники виділяють основною функцією терміна його номінативність, інші пов'язують термін із поняттям.

Питання формування терміносистем постійно стоїть у центрі уваги дослідників.

У статті ми подаємо структурно-функціональну характеристику створення термінознаків.

Першим виміром є *характер знака*, що є носієм термінозначення, належність цього знака до певної знакової системи.

Такими знаками можуть бути вербальні (словесні) та невербальні (несловесні). При цьому основним носієм термінозначення є словесні знаки. Невербальні відіграють допоміжне значення, витлумачуються вони теж словесними способами. Сковорода Г.С. та Вишенський І., наприклад, у своїх наукових працях використовують вербальні знаки («...решта впали й поклонилися славі, царству, красі й любові...» Вишенський І., «Вона зветься образ Божий, слава, світло, слово, рада...» Сковорода Г.С.)

Наступним показником є *характеристика словесних термінів*.

Тут розглянемо терміни *за сферорою вживання*.

За цією ознакою терміни поділяються на три групи.

До першої належать такі терміни, що визначають методологічні засади – систему принципів і способів організації теоретичної та практичної діяльності. Цю групу становлять *філософські терміни*. Для стану дореволюційної української термінології вони є типовими. В основу цієї термінології покладено слова, запозичені з грецької і латинської мов [Крижанівська А.В. 1984: 6]. Сюди належать: «...аніж із небуття створити нову земну кулю...», «Весь світ складається з двох натур...» Сковорода Г.С.; «...з нехрещеними поганцями люблять світ...», «...до того мого царства розум, думку, любов сердечну...» Вишенський І.

Другу групу становлять *загальнонаукові терміни*, які позначають науковий інструментарій дослідження. Такими термінами є: «...через увесь матеріал нечуттєво простягаючись...», «...і пізніше додається словечко чи висновок...» Сковорода Г.С.; «... коли світла істинної науки слова божого...», «...і закладатимеш основу поганського невір'я?» Вишенський І.

Терміни цієї групи вживаються в різних галузях знання.

У третю групу включаються *терміни окремих галузей знання*. Сюди входять:

літературознавчі терміни –

епітафії	автор
афоризми	література

мовознавчі терміни –

діалоги	слова
правило	описи

географічні та астрономічні терміни –

гори	сонце
пустеля	зірки

медичні та ветеринарні терміни –

волос	кості
гортань	кров

релігієзнавчі терміни –

воскресіння	заповіді
теологія	марновірство

математичні та технічні терміни –

математик	прибори
геометрик	речовина

терміни з області культури –

театр	маскарад
музика	

терміни на позначення назв професій та видів діяльності –

корчмар	ремісник
митник	майстер

Другим виміром ми описуємо *походження термінів*.

Першу групу, основну, становлять терміни, що виникли на власному ґрунті:

мова	вислови
думка	речовина

Потужним джерелом термінознавства української мови (майже 40 %) є запозичення. Їх у великому обсязі використовували Скворода Г.С. та Вишенський І.:

із прасл. – книги	небо
гори	образ
із лат. - статут	трактати
література	традиції
із грец. - геометрик	історії
математик	теологія
із давньорус. - плоть	волос
із індо-євр. - десятислів'я	гортань
із фр. – маскарад	модель
театр	

Запозичення мають ще одну важливу властивість – вони однозначні, що є вимогою до терміна.

Третім виміром є *будова словесного терміна*.

Словесномовні терміни можуть бути однослівними :

слова	розділ
дієслово	традиції

Виділяють також терміносполуки :

латинські слова	земна куля
німецька мова	значення слова

Четвертим виміром виступає *словотвір термінів-іменників*.

Іменники є основною частиною мови вираження термінологічного значення.

Оскільки терміни як словесні знаки є частиною лексики, то їм властиві лінгвістичні категорії, які мають загальноживані слова.

1. Одним із способів термінотворення є *морфемний*. Він має найпоширеніше застосування. Існує декілька способів такого термінотворення:

суфіксальний –	
думка	математик
священник	радість
префіксальний –	
небуття	промови
обряди	розмір
суфіксально-префіксальний –	
проникливість	заголовок
покаяння	пришестя
складання основ –	
десятислів'я	теологія
марновірство	дієслово

2. Розглянемо далі особливості *формотворення* іменників.

У термінах спостерігається особливість вживання форм числа на відміну від загальнолітературного вживання цієї категорії. За формою числа розрізняють однину і множину, а за формою роду жіночий, чоловічий, середній.

Жіночий рід:

Однина –	
повість	наука
земля	душа
Множина –	
зірки	замітки
історії	промови

Чоловічий рід:

Однина –	
статут	кінець
математик	образ
Множина –	
прибори	афоризми
обряди	описи

Середній рід:

Однина –	
речення	сонце
слово	море
Множина –	
крила	слова
дерева	очі

Абстрактні іменники чоловічого та жіночого роду мають первинну термінологічність. Середній рід є показником абстрактного термінозначення.

На основі проаналізованих шляхом суцільної вибірки із наукових праць Сковороди Г.С. («Перед дверима», «Вступні двері до християнської добронравності», «Філологічні виписки», «Як перекладати авторів на рідну мову», «Яких авторів потрібно читати насамперед», «Прокинувшись побачили славу його») та Вишенського І. («Викриття диявола-світодержця і звабної його ловитви цього скоропогибного віку, учинене від голяка-мандрованця, котрий вибрався з хитросплетених його тенет і простує до другого, майбутнього віку», писання, яке зветься «Видовище мислене») термінологічних одиниць, можна зробити **висновок**, що переважна більшість термінів за походженням становлять запозичення. Із них, у наукових працях Сковороди Г.С. та Вишенського І., найбільше запозичень із праслов'янської мови (90 термінів).

За семантикою найбільшу групу, в наукових працях Сковороди Г.С. та Вишенського І., складають терміни окремих галузей знання (138 термінів). На другому місці, за частотою вживання, філософські (42 термінів). На третьому, загальнонаукові (30 термінів).

За способом творення визначилося, що однослівних термінів більше (226), але значну кількість становлять і терміносполуки (24).

Розглядаючи морфемний спосіб термінотворення, у наукових працях

Сковороди Г.С. та Вишенського І., ми виявили, що найбільш поширеним є суфіксальний (46 термінів), далі йде префіксальний (20 термінів), складні слова (10 термінів) та суфіксально-префіксальний спосіб (9 термінів).

У наукових працях Сковороди Г.С. та Вишенського І., враховуючи формотворення іменників, найчастіше вживається форма числа однини (180 термінів) у формі жіночого роду (71 термін), потім форми чоловічого роду (88 термінів) і форми середнього роду (36 термінів). Меншу, але вагому частину, складає форма множини (41 термін) у формі жіночого роду (17 термінів), форми чоловічого роду (19 термінів) і форми середнього роду (7 терміна). Абстрактні іменники чоловічого та жіночого роду мають первинну термінологічність. Середній рід є показником абстрактного термінозначення.

Оскільки терміни через загальні поняття пов'язуються зі спеціальними сферами знань та діяльності, вони є об'єктами всіх наук, що вивчають ці сфери.

Перспективами дослідження є вироблення принципів і методів творення термінологічної лексики за допомогою власних мовних ресурсів, калькування термінів чи розумне їх запозичення для тих понять, які ще не названі українською наукою або вже мають давно усталені іншомовні найменування, основні шляхи формування української наукової термінології. Прихід у вітчизняну науку нових запозичених технологій, апаратури, препаратів та ін. спричиняє активне надходження до її термінологічного словника іншомовних термінів, наявність яких, до речі, не збіднює, а розширює виражальні можливості української мови.

Джерела та література

1. Регушевський Є.С. та ін. Історія вивчення та сучасні проблеми української літературознавчої термінології: Уч. зап. Симфероп. гос. ун-та. – Симферополь, 1997. - № 3(42). – С.96 – 102.
2. Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць / Укл.: Симоненко. – К.: КНЕУ, 2001. – 368с.
3. Крижанівська А.В. Склад і структура термінологічної лексики української мови. – К.: Наукова думка, 1984. – 192с.
4. Зарицький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства. – К., 2004. – 124с.

Рецензент: Савченко Л.В. кандидат філологічних наук доцент завідувач кафедри культури української мови

Чернобай С.Е.

УДК 81'373. 72

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ИЗУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИИ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Постановка проблемы. Становление фразеологии как отдельной лингвистической дисциплины прошло долгий путь. Хотя о предмете и проблемах данной науки написано много и с разных позиций как у нас в стране, так и за рубежом, до сих пор лингвисты не приходят к единому мнению в определенных вопросах фразеологии. Фразеологический фонд языка также представляет собой благодатный материал для изучения в русле лингвистических дисциплин, возникших в конце XX века, и в междисциплинарных исследованиях. **Цель** данной статьи – рассмотреть основные этапы развития фразеологии как науки в отечественной и зарубежной лингвистической традиции. Для достижения поставленной цели **необходимо** изучить определение фразеологической единицы и ее основные признаки; рассмотреть классификации фразеологизмов; выявить приоритетные направления современных фразеологических исследований.

Естественно, фразеология возникла не на пустом месте. Как отмечает В. Н. Телия, еще в дореволюционной России в трудах А. А. Шахматова, Ф. Ф. Фортунатова, И. И. Срезневского, М. М. Покровского, А. А. Потемни, а в советский период – С. И. Абакумова, Л. А. Булаховского, Е. Д. Поливанова, Б. А. Ларина уже содержались наблюдения над теми или иными семантическими или грамматическими особенностями устойчивых сочетаний слов, высказывались мысли о природе этой устойчивости и воспроизводимости [1, с. 11].